

УДК 332:349.4:711

Л.В. Винарчик

Національний університет “Львівська політехніка”

ЗАГАЛЬНИЙ СТАН РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІЙ МАЛИХ ТА СЕРЕДНІХ МІСТ

© Винарчик Л.В., 2008

Проанализировано общее состояние развития территории малых и средних городов.

Приводится характеристика городов относительно территории, которую они занимают, количества населения и количества административно-территориальных единиц по регионам.

In the article is shown the analysis of general development small and medium towns. There is the characteristic of towns according their territories, which they occupy, the number of real population and the number of administrative, territorial regions.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження розвитку територій малих та середніх міст обумовлена специфікою цих муніципальних утворень, як субрегіональних економічних, культурних і духовних центрів України. Під час формування правового суспільства малі та середні міста почали бути центрами відповідних муніципальних утворень, що істотно наближує їх до великих міст.

Зв'язок із важливими науковими й практичними завданнями. Проблеми містобудування України в епоху становлення ринкових відносин визначаються соціально-економічними, політико-правовими, функціонально-територіальними, екологічними факторами і умовами інвестиційного процесу, істотними змінами в структурі суб'єктів містобудівної діяльності і їх взаємозв'язків, а звідси – зміни акцентів і концепції містобудівного управління, що спрямовані на обґрунтованість містобудівних рішень, підвищення якості містобудівної дисципліни. Зокрема, складаються нові умови землекористування та розвитку міської території.

Аналіз останніх досліджень та публікацій, присвячених вирішенню цієї проблеми. У праці [5] висвітлені теоретико-методологічні основи управління територіальним розвитком міст. Обґрунтовано зображення процесу управління територіальним розвитком міста у вигляді послідовності задач, що формуються за семантичними, методичними і інформаційними ознаками, і, які пов'язані між собою прямими і зворотними інформаційними різномісними потоками.

Проблеми розвитку малих та середніх міст в сучасній Україні розглядаються у праці [1] на прикладі розробок УДНДПМ „Діпромісто”.

Невирішені частини загальної проблеми. Сьогодні актуальною є проблема освоєння території міст та їх територіального розвитку у зв'язку з тим, що відсутня містобудівна документація адаптована до сучасного стану багатьох міст країни. Більшість генеральних планів було розроблено або за часів Радянського Союзу, або на початку перебудови, і сьогодні така містобудівна документація не може допомогти вирішити проблеми, що постали протягом останніх десятиріч.

Найактуальнішими проблемами розвитку малих і середніх міст сьогодні є встановлення межі міста, проходження червоних ліній вулиць, реконструктивні заходи, освоєння та функціональне використання територій, зайнятих великими підприємствами, особливо ВПК.

Постановка завдання. Метою дослідження є вивчення загального стану розвитку територій малих та середніх міст. Завдання, пов'язані з розвитком територій міст, є надзвичайно актуальними, а тому вимагають методологічних і методичних підходів до їх розв'язання.

Виклад основного матеріалу. Під час формування правового суспільства малі та середні міста почали бути центрами відповідних муніципальних утворень, що істотно наближує їх до великих міст.

Стійкість таких утворень пояснюється об'єктивними факторами і сприяє їх перетворенню в один з видів найефективнішого комплексного використання ресурсів території і виконанню важливих економічних завдань держави. Відстаючи все ж таки від великих міст в соціально-економічному сенсі, вони мають другорядне значення, що викликає просторову диференціацію і зниження інвестиційної привабливості, тому для виправлення ситуації необхідно відзначити важливість сфери послуг, малого підприємництва в економіці цих міст, отже, підвищити інвестиційну привабливість.

Утворення і розвиток малих і середніх міст являють собою реалізацію потреб суспільства в організаційному центрі тої чи іншої території, з одного боку, а з іншого – потребу в специфічному міському середовищі, якому властиві інші якості, ніж у великих містах.

Період становлення системи місцевого самоврядування потребує перегляду стратегічної орієнтації малих та середніх міст, розвиток їх на базі власних ресурсів. Та відсутність належного досвіду і недостатнє методологічне забезпечення у сфері ефективного міського планування призводять до негативних результатів.

Для виправлення такої ситуації необхідно здійснювати моніторинг соціально-економічних показників малих і середніх міст, виявляти тенденції, розробляти програми планування розвитку територій.

Визначаючи поняття мале та середнє місто, необхідно враховувати такі критерії:

- чисельність населення;
- кількість і масштаби функцій міста (основний вид діяльності більшості жителів);
- архітектурно-планувальне середовище;
- розвиток соціальної і ринкової інфраструктури;
- потужність мереж комунально-побутового, торговельного, культурного, освітнього, інформаційного обслуговування;
- потреба у транспорті.

Відповідно до затвердженої Законом України Генеральної схеми планування території України виділяються такі типи малих міст:

- міста, що прилягають до центрів систем розселення;
- міста, що мають значні рекреаційний та оздоровчий потенціали;
- міста, що мають значні природний та історико-культурний потенціали;
- міста – центри сільськогосподарських районів;
- монофункціональні міста.

За питомою вагою населення, зайнятого в різних сферах економічної діяльності, можна виділити такі категорії малих міст:

- міста з переважно промисловими функціями;
- транспортні вузли;
- санаторно-курортні та рекреаційні центри;
- історичні, історико-архітектурні, культурні та туристичні центри;
- адміністративні центри районів;
- господарські центри місцевого значення;
- центри низових локальних систем розселення, що виконують функції з надання соціально-культурних, комунально-побутових та інших послуг населенню.

Найпоширенішими в Україні є малі міста, які належать до категорії центрів низових локальних систем розселення та господарських центрів місцевого значення (майже 50 % загальної кількості).

Державні містобудівні норми України ДБН 360-92** передбачають групування міських населених пунктів на п'ять груп, з виділенням додаткових п'яти підгруп:

- найзначніші (більші) – понад 1000 тис. осіб;
- дуже значні – понад 500 тис. осіб – 1000 тис. осіб;
- великі – понад 250 тис. осіб – 500 тис. осіб;
- середні – понад 100 тис. осіб – 250 тис. осіб;
  - понад 50 тис. осіб – 100 тис. осіб;
- малі – понад 20 тис. осіб – 50 тис. осіб;
  - понад 10 тис. осіб – 20 тис. осіб;
  - до 10 тис. осіб.

Таблиця 1

**Територія і кількість наявного населення за регіонами
(на 1 січня 2007 р.)**

	Територія, тис. км ²	Кількість населення, тис.	У тому числі		Відсоток міського населення	Щільність населення, осіб на 1 км ²
			міське	сільське		
Україна	603,5	46646,0	31777,4	14868,6	68,1	77
Автономна Республіка Крим	26,1	1977,1	1244,8	732,3	63,0	76
області						
Вінницька	26,5	1686,5	813,0	873,5	48,2	64
Волинська	20,1	1038,0	528,7	509,3	50,9	52
Дніпропетровська	31,9	3422,9	2856,3	566,6	83,4	107
Донецька	26,5	4580,6	4140,6	440,0	90,4	173
Житомирська	29,8	1317,1	751,0	566,1	57,0	44
Закарпатська	12,8	1243,8	461,4	782,4	37,1	97
Запорізька	27,2	1846,9	1411,1	435,8	76,4	68
Івано-Франківська	13,9	1385,4	591,7	793,7	42,7	100
Київська	28,1	1751,1	1050,4	700,7	60,0	62
Кіровоградська	24,6	1053,1	644,3	408,8	61,2	43
Луганська	26,7	2381,9	2059,6	322,3	86,5	89
Львівська	21,8	2568,4	1548,8	1019,6	60,3	118
Миколаївська	24,6	1211,9	815,4	396,5	67,3	49
Одеська	33,3	2395,5	1585,4	810,1	66,2	72
Полтавська	28,8	1540,5	926,2	614,3	60,1	53
Рівненська	20,1	1154,4	547,3	607,1	47,4	57
Сумська	23,8	1211,4	803,4	408,0	66,3	51
Тернопільська	13,8	1105,4	475,5	629,9	43,0	80
Харківська	31,4	2812,1	2235,2	576,9	79,5	90
Херсонська	28,5	1117,1	682,0	435,1	61,1	39
Хмельницька	20,6	1361,4	722,8	638,6	53,1	66
Черкаська	20,9	1328,0	733,3	594,7	55,2	64
Чернівецька	8,1	906,3	373,9	532,4	41,3	112
Чернігівська	31,9	1151,9	700,7	451,2	60,8	36
міста						
Київ	0,8	2718,1	2718,1	X	100,0	3398
Севастополь	0,9	379,2	356,5	22,7	94,0	421

**Кількість адміністративно-територіальних одиниць за регіонами
(на 1 січня 2007 року)**

	Райони	Міста		Райони у містах	Селища міського типу	Сільські населені пункти
		Всього	У тому числі спеціального статусу, рес- публікансько- го та обласн- ого значення			
Україна	490	458	179	118	886	28540
Автономна Республіка Крим	14	16	11	3	56	950
області						
Вінницька	27	18	6	3	29	1466
Волинська	16	11	4	—	22	1054
Дніпропетровська	22	20	13	18	46	1438
Донецька	18	52	28	21	131	1121
Житомирська	23	11	5	2	43	1620
Закарпатська	13	11	5	—	19	579
Запорізька	20	14	5	7	23	918
Івано-Франківська	14	15	5	—	24	765
Київська	25	26	12	—	30	1127
Кіровоградська	21	12	4	2	26	1010
Луганська	18	37	14	4	109	782
Львівська	20	44	9	6	34	1850
Миколаївська	19	9	5	4	17	894
Одеська	26	19	7	8	33	1135
Полтавська	25	15	5	5	21	1826
Рівненська	16	11	4	—	16	1000
Сумська	18	15	7	2	20	1491
Тернопільська	17	18	1	—	17	1021
Харківська	27	17	7	9	61	1682
Херсонська	18	9	3	3	31	656
Хмельницька	20	13	6	—	24	1415
Черкаська	20	16	6	2	15	824
Чернівецька	11	11	2	3	8	398
Чернігівська	22	15	3	2	30	1489
міста						
Київ	—	1	1	10	-	—
Севастополь	-	2	1	4	1	29

В Україні нараховується 49 міст з населенням понад 100 тис. осіб, зокрема 16 міст з чисельністю населення від 250 до 500 тис. осіб, 5 – від 500 тис. до 1 млн. осіб (Запоріжжя, Кривий Ріг, Львів, Маріуполь, Миколаїв) і 5 – понад 1 млн. осіб (Дніпропетровськ, Донецьк, Київ, Одеса, Харків). У 1939 р. в Україні нараховувалось 24 міста з чисельністю населення понад 100 тис. осіб.

Згідно з даними табл. 1, найбільшу площу займають: Одеська (33,3 тис. км²), Дніпропетровська (31,9 тис. км²), Чернігівська (31,9 тис. км²) та Харківська (31,4 тис. км²) області, а найменшу – Івано-Франківська (13,9 тис. км²), Тернопільська (13,8 тис. км²), Закарпатська (12,8 тис. км²) та Чернівецька (8,1 тис. км²) області. Найвища щільність населення у Донецькій (173 особи на 1 км²), Львівській (118 осіб на 1 км²) та Чернівецькій (112 осіб на 1 км²) областях.

Найщільніша мережа міст у Донецькій (52), Львівській (44) і Луганській (37 міст) областях. Міста у Львівській області, як і загалом в західних областях, на Поліссі, Поділлі – малі й середні за своїми розмірами. Найменше міст у Херсонській та Миколаївській областях – по 9 міст (табл. 2).

Через певну сукупність обставин багато міст мають якесь своєрідне спрямування. Малі й середні здебільшого випадків є адміністративними центрами сільських районів і в них переважають підприємства харчової і легкої промисловості. Ті міста, що розташовані на перетині залізниць, стають транспортними вузлами (Козятин, Ковель, Ясиновата); у приморських розвивається портове господарство (Іллічівськ, Рені); у розташованих в зонах природної рекреації – курортна інфраструктура (Трускавець, Хмельник, Алушта) тощо.

Малі та середні міста – найбільш різноманітна в типологічному відношенні категорія населених місць, у межах якої істотно розрізняються міста як різних регіонів країни, так і різних функціональних типів – промислові, рекреаційні, туристичні, наукові тощо. Через це найважливішою проблемою їхнього розвитку стає проблема забезпечення глибоко диференційованого підходу до формування економічної бази таких міст, вирішенню питань їхнього планування й забудови з урахуванням надзвичайного різноманіття умов їхнього формування в різних регіонах під час вирішення різних народногосподарських завдань.

Висновки. Найактуальнішими загальними проблемами розвитку малих і середніх міст в Україні є недостатній рівень соціального розвитку; відсутність необхідних фінансових ресурсів; недостатній рівень фінансування з бюджету; одностороння спеціалізація підприємств і недостатня завантаженість їх потужностей; низькі темпи будівництва житла, об'єктів соціальної інфраструктури; недостатні економічні можливості містоутворюючих підприємств, обмеженість вибору професій, нерозвиненість сфери обслуговування, що ускладнює ситуацію у сфері зайнятості населення та породжує демографічні проблеми малих та середніх міст.

Проблеми соціально-економічного розвитку малих та середніх міст потребують вирішення як на регіональному та місцевому рівнях, так і на загальнодержавному.

1. Астаулова Г. Проблеми розвитку малих і середніх міст України // Містобудування та територіальне планування. Наук.-техн. зб. – К., 2005. – С. 26–28. 2. Державні будівельні норми України. Містобудування. Планування і забудова міських і сільських поселень: ДБН 360-92**.- Мінбудархітектури України, 1993. 107с. 3. Загальнодержавна програма розвитку малих міст від 04.03.2004 р. №1580-IV // www.rada.gov.ua 4. Закон України „Про Генеральну схему планування території України” від 07.02.2002 р. № 3059-III // www.rada.gov.ua 5. Осітнянко А.П. Управління територіальним розвитком міста // Містобудування та територіальне планування. Наук.-техн. зб.– К., 2003. – С.186–191 6. Статистичний щорічник. – К., 2007.